

УДК 159.944(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.11>

Н. В. Перегончук

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ПРОГРАМНІ ЗАХОДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ДИНАМІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розкрита проблема розвитку професійної компетентності майбутніх психологів. Запропоновано програмні заходи розвитку професійної компетентності: методичний підхід, проєктний і психологічний супровід розвитку професійної компетентності майбутніх психологів. Визначено проєктну діяльність як спосіб організації освітнього простору і засіб розвитку професійних якостей, реалізації професійних планів майбутніх психологів та можливість інноваційного характеру організації майбутньої професійної діяльності студента.

Охарактеризовано програму психологічного супроводу професійної компетентності майбутніх психологів, спрямовану на сприяння усвідомленню студентами індивідуальних особливостей власної професійної компетентності, формуванню у майбутніх психологів навички розвитку професійної компетентності.

Програма психологічного супроводу мала три етапи – кожен з яких впливає з попереднього та є основою для наступного. Психологічний супровід розвитку професійної компетентності майбутніх психологів розглядається як рух разом зі змінною особистістю, своєчасне визначення можливих шляхів розвитку, допомога і підтримка.

Основу програмних заходів розвитку професійної компетентності становили техніки екофасилітативного підходу. Основними техніками стали техніки роботи із психологічними голограмами та групова робота, заснована на принципах фасилітації. Реалізація програми психологічного супроводу розвитку професійної компетентності майбутніх психологів сприяла усвідомленню майбутніми психологами себе як унікальних і неповторних особистостей; підвищенню мотивації на освоєння вмінь саморозвитку та самовдосконалення студента, осмисленості та кар'єрній спрямованості професійної діяльності майбутніх фахівців, прагнення до успіху, розуміння ролі толерантності до невизначеності та готовності до змін майбутніх психологів в умовах трансформаційного суспільства.

Ключові слова: професійна компетентність, майбутні психологи, програмні заходи, розвиток професійної компетентності, психологічний супровід, екофасилітативний підхід.

Постановка проблеми. Соціально-економічні умови характеризуються високою професійною динамічністю, політичною нестабільністю та непередбачуваністю, відсутністю чітких перспектив максимальної реалізації свого потенціалу в майбутній професійній діяльності.

Динамізм проявляється у створенні все нових змін професійно-кваліфікаційної структури трудових ресурсів, стрімкого розвитку процесів глобалізації, що позначилися і на професійній підготовці майбутніх психологів. У цих умовах кожній людині доводиться постійно освоювати нові соціально-професійні технології, неодноразово змінювати місце роботи, а також спеціальність і професію. Нестабільність ринку праці призвела до того, що здобута базова професійна освіта втратила свою значущість та не гарантує бажану трудову зайнятість молоді. Ситуація, що склалася, відображає конфліктує реальність і породжує у студентів, як і в дорослих, психічну напруженість, невпевненість у собі та своєму професійному майбутньому.

Під впливом роботодавців, які очікують від випускників навчальних закладів високого рівня компетентності, у західноєвропейську освіту прийшла ідея іншої одиниці змісту освіти – компетенції. Упровадження нової, більш об'ємної одиниці освітнього процесу (компетенції) відображає суть трансформації змісту освіти у власний досвід студента. Із постійними змінами в суспільстві змінюються знання, уміння, навички майбутніх психологів, оскільки вони не мають статичного характеру, а постійно оновлюються, доповнюються та трансформуються. Вони перебувають у постійному розвитку й оновленні. Із розвитком компетентності майбутніх фахівців компетенції деталізуються й інтегруються з іншими компетенціями, проявляються в новій якості та відображають спіраль діалектичного розвитку.

Отже, постає питання розвитку професійної компетентності майбутнього фахівця, який буде спроможний відповідати на сучасні запити суспільства й економічні виклики, під час здобуття ним вищої освіти. Ключовим моментом водночас

є точність і адекватність розуміння самої сутності професійної компетентності, що дасть змогу відповідно організувати навчальний процес у вищих навчальних закладах.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема професійної компетентності майбутніх психологів є об'єктом вивчення багатьох психологів, філософів і педагогів. Низка закордонних учених (G. Goodman, C. Arbona, R. Tannenbaum, F. Oser, F. Achtenhagen та ін.) вважають, що поняття професійної компетентності може бути застосовано і до професії майбутніх психологів.

Професійне становлення майбутніх психологів вивчали Г. Абрамова, І. Андрійчук, М. Бадалова, О. Бондаренко, Л. Долинська, І. Зимня, І. Зязюн, Т. Ільїна, О. Кондрашихіна, Н. Коломінський, І. Мартинюк, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, В. Семиченко, Л. Уманець, С. Чеботарьова, Н. Шевченко, Л. Шнейдер та інші. У працях цих учених знаходимо думку про те, що професійна підготовка майбутніх психологів має здійснюватися в новій, особистісно орієнтованій та компетентнісній парадигмі, спрямованій на актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтуватися на розвиток професійної компетентності майбутніх психологів, а також створення системи професійних навичок, які дозволять майбутньому фахівцю досягати професійного успіху та забезпечать його самореалізацію у професії.

Метою статті є вивчення програмних заходів розвитку професійної компетентності та розроблення програми психологічного супроводу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток компетентності в межах освіти багато дослідників пов'язують із трансформацією сучасного суспільства, особливо сфери праці. Ці зміни, у свою чергу, пов'язані з небувалими темпами науково-технічного прогресу, стрімким удосконаленням технологій практично в усіх областях науки і техніки. За даними вчених, кількість інформації кожні п'ятнадцять, а тепер і менше, років подвоюється. Тут доречно навести твердження О. Тоффлера про те, що в сучасному світі «знання стає все більш смертним. Однак суспільство, в якому індивідуум змінює роботу, місце проживання, соціальні зв'язки тощо, надає величезного значення ефективності освіти. Школа завтрашнього дня повинна давати не тільки інформацію, але і способи роботи з нею. Школярі та студенти повинні вчитися відкидати старі ідеї, знати, коли і як їх замінювати. Лаконічніше висловлюючись, вони повинні навчитися вчитися, відучувати і переучуватися <...> неграмотна людина завтрашнього дня буде не та, яка не вміє читати, а та, яка не навчилася вчитися впродовж життя» [12]. Під час перекладу цього запиту мовою освітніх реалій і виникло поняття «компетентність» як здатність успішної поведінки в нестандартних ситуаціях, які передбача-

ють неформалізовану взаємодію з партнерами, рішення неоднозначних, невизначених, заплутаних завдань, оперування суперечливою інформацією, динамічними і складними інтегрованими процесами, управління якими потребує не тільки теоретичного знання, а й уміння його практичного застосування.

Ця тенденція відображає зміщення акцентів із принципу адаптивності на принцип компетентності випускників освітніх установ в умовах глобалізації світової економіки.

Водночас варто визнати, що в даний час не тільки в нормативних документах, але і у працях вітчизняних і західних дослідників ще не узгоджений понятійний апарат компетентнісного підходу в освіті. Отже, стає актуальним проведення глибоких досліджень, спрямованих на методологічне і теоретичне осмислення компетентнісного підходу в освіті, визначення понять «компетентність», «компетенція», розроблення програмних заходів розвитку професійної компетентності як динамічного утворення особистості в сучасних швидкозмінних умовах. Аналіз психологічної літератури дозволив виявити кілька програм розвитку професійної компетентності в майбутніх психологів. Зупинимося на огляді найбільш близьких до нашого дослідження.

Програма формування професійної компетентності в педагогічній психології, розроблена Л. Філатовою, включає такі етапи:

- предметний (предметна орієнтація студентів у професійному спілкуванні психологів);
- теоретичний (подальше вдосконалення, деталізація, уточнення систем професійного навчання в реальній діяльності психолога);
- практичний (формування можливостей, що забезпечують перехід студентів до якісно іншого рівня спеціалізованого професійного спілкування психолога) [10].

А розвиток професійної компетентності майбутніх психологів буде ефективним за реалізації таких психолого-педагогічних умов: забезпечення мотиваційної готовності студента-психолога до освоєння нових ефективних способів професійного спілкування та моделювання професійної діяльності, включає систему завдань, що відображає специфіку основних напрямів роботи психолога в майбутній професійній діяльності [10, с. 18].

Розвиток професійної компетентності педагога-психолога в дослідженнях О. Феценко розглядається як тривалий і багатосторонній процес, що відображає всю професійну діяльність. У своєму дослідженні автор доводить значущість проектного підходу як інноваційного засобу розвитку професійної компетентності майбутніх психологів. Даний підхід дослідниця називає системоутворюючим, що «позитивно впливає на розвиток особистості та підсилює розвиваючий ефект освітніх програм» [11, с. 4].

На думку О. Фещенко, проєктна діяльність є як способом організації освітнього простору, так і засобом розвитку професійних якостей і реалізації професійних планів, дозволяє визначати основні напрями розвитку професійної компетентності, обґрунтувати інноваційний характер організації майбутньої професійної діяльності студента [11].

Дослідники М. Бітянова, Н. Глуханюк, І. Дубровіна, М. Єрмолаєва, Е. Зеєр, Е. Казакова, Р. Овчарова [1; 2; 4; 5; 9] пропонують організацію психолого-педагогічного супроводу як один зі шляхів розвитку професійної компетентності.

У психологічних дослідженнях науковців психолого-педагогічний супровід визначається «як метод, заснований на ухваленні оптимальних рішень у ситуації життєвого вибору» [1]; «як один із напрямів діяльності психолога і технологія його професійної діяльності» [2]; «як рух разом зі змінною особистості, своєчасне визначення можливих шляхів розвитку, допомога і підтримка» [4].

Останній підхід узятий за основний і використовувався для визначення теоретичних основ розроблення програми психологічного супроводу професійної компетентності майбутніх психологів.

Основна мета розробленої програми полягає в розвитку професійної компетентності майбутніх психологів.

Виокремлено такі завдання програми: сприяти усвідомленню студентами індивідуальних особливостей власної професійної компетентності; сприяти формуванню в майбутніх психологів навички розвитку професійної компетентності.

Перший етап – мотиваційно-ціннісний, створює основу для функціонування наступних етапів програми супроводу і передбачає роботу, спрямовану на орієнтацію студентів у специфіці майбутньої професійної діяльності, виявлення в них очікувань від неї, проведення психологічної діагностики особливостей виразності компонентів професійної компетентності, формування настанови на саморозвиток, інноваційну діяльність, самовдосконалення, готовність до постійних змін, орієнтацію на професійну спрямованість і активізацію кар'єрних цінностей.

На даному етапі робота полягає у знайомстві майбутніх психологів зі змістом таких понять, як «динамічні умови життя», «інноваційна діяльність освітнього середовища», «професійна компетентність майбутніх психологів», «розвиток професійної компетентності майбутніх психологів», «саморозвиток професійної компетентності майбутніх психологів», «готовність до змін та невизначеності в умовах динамічного суспільства».

Після цього проводиться діагностика індивідуальних особливостей професійної компетентності майбутніх психологів і виконуються вправи, спрямовані на усвідомлення індивідуальних особливостей і специфіки її прояву в різних умовах.

Зокрема, особливий акцент робиться на роботі зі студентами в межах екофасилітативного підходу – це робота із психологічними голограмами.

Суть її полягає в такому. Тренер просить учасників сформулювати групову проблему у формі короткого вислову за типом психологічної голограми. Далі інші учасники формулюють власне бачення проблеми або запиту, пов'язаних із розвитком професійної компетентності, пропонують альтернативи її вирішення. Ці проблемні тези мають властивість стимулювати появу у членів групи власних унікальних інтерпретацій, які виходять за межі змісту самої голограми.

Коли на розсуд групи виноситься декілька голограм, вибір голограми для колективного обговорення здійснюється за значущістю тієї чи іншої голограми для всіх учасників. Про значущість голограми свідчить істотна розбіжність у поглядах учасників. Далі відбувається процес інтерпретації та реконструкції представлених у групі голограм [8].

Під час дискусії студенти фіксують зміни у своєму розумінні предмета обговорення, а також зміни у своєму ставленні до нього, змінюючи текст обговорюваної голограми або створюючи на її основі свої власні вислови. Водночас ми брали до уваги той факт, що може бути декілька результатів завершення обговорення: а) учасник залишається при своїй думці (жорстка позиція); б) початкова позиція залишається попередньою, але відбувається її розширення, поглиблення чи збагачення її змісту; в) учасник погоджується з тим, що не тільки його позиція може бути єдино правильною (руйнування попереднього смислу або стереотипу); г) учасником створюється (робиться спроба створити) новий конструкт, що знімає суперечності між протилежними позиціями [3; 8].

Як основні підсумки даного етапу можна назвати такі: усвідомлення майбутніми психологами себе як унікальної і неповторної особистості; формування мотивації на освоєння вмінь саморозвитку та самовдосконалення студентів, осмисленість і кар'єрна спрямованість професійної діяльності майбутніх фахівців, прагнення до успіху, розуміння ролі толерантності до невизначеності та готовності до змін майбутніх психологів в умовах трансформаційного суспільства.

Другий етап – практико-орієнтований, на якому відбувається співвіднесення індивідуальних можливостей студентів зі сформованим у них прагненням до саморозвитку, готовності до змін у ситуаціях невизначеності майбутньої професійної діяльності, що відбувається завдяки включенню в різні види таких ситуацій.

Основний зміст роботи на даному етапі полягає у проведенні студентами оцінки індивідуальних особливостей професійної компетентності на основі послідовного використання методів оцінки своїх якостей, постановки ключових цілей діяльно-

сті, формуванні можливих напрямів свого подальшого професійного розвитку. У результаті майбутні психологи співвідносять свої індивідуальні можливості із прагненням до саморозвитку та готовності до змін як можливості виходу за звичні межі професійних знань, інтеграції досвіду для вирішення проблемних завдань. На цьому етапі варто застосовувати екофасилітативні техніки для роботи із групою.

З позиції екофасилітативного підходу проблемно-орієнтована група розглядається як відкрита динамічна система, що має здатність до самоорганізації, самостійно визначає свої цілі та засоби їх досягнення на шляху до педагогічного змінювання. Важливим в цьому аспекті є виникнення перехідних явищ, що супроводжуються самоорганізацією та символізують зародження колективної ідентичності. Логіка побудови програми психологічного супроводу розвитку професійної компетентності обґрунтовується насамперед тим фактом, що загальним механізмом розвитку професійної компетентності є колективний суб'єкт [6].

Психодинаміка педагогічного змінювання в межах екофасилітативного підходу розглядається через розгортання окремих стадій колективного суб'єкта: «директивності»; «конфронтації» / «антагонізму»; «фасилітації», «кооперації» / «співпраці»; «розширення можливостей» / «підпорядкування»; «завершення» (ідентиферентності), що розгортається на реальному та рефлексивних рівнях [7, с. 220–233].

На стадії «директивності» фасилітатор запускає більш суттєві мотиваційні процеси членів навчальної групи, тим самим дбає про більш високі рівні колективної взаємодії; на стадії «конфронтації / антагонізму» з'являються інтелектуальні й емоційні лідери через основну тактику фасилітатора – спонукання конфронтацій на свою адресу, створення необхідних умов для майбутнього розподілу відповідальності; на стадії «фасилітації / використання» фасилітатор займає позицію інтегратора, а позиції учасників використовує як джерело ресурсів – «склад» для побудови нової групової ідентичності; на стадії «кооперації / співпраці» груповий процес тяжіє до гармонізації, визначається напрям загального смислового поля і групової ідентичності, що на емоційному рівні демонструється у вигляді катарсичних явищ, відкриттів та інсайтів; на стадії «розширення можливостей / підпорядкування» зазначається панування групової ідентичності, розширення її меж, водночас смислова єдність підтримується тільки на емоційному рівні, зокрема у вигляді спогадів пережитого позитивного спільного групового досвіду, а єдиною реальною позицією фасилітатора є підпорядкування логіці завершення групових процесів; на стадії «завершення / індиферентності» учасники демонструють ознаки нової конфронтації, тим самим стимулюючи нову директивну позицію фасилітатора для нового витка свого розвитку, і за

умови, якщо фасилітатор не справляється з викликом групи, а середовище не стає більш щільним для опору й більшої вмотивованості, – група розпадається з новою метою відтворення себе на інших рівнях чи в іншому місці [7, с. 220–233].

Вихідним положенням для управління фасилітатором складною логікою відкритої системи є об'єднання членів групи в єдиний змістовий простір на основі мотивації співпраці [3].

Третій етап – прогностичний, на якому студенти або визначають і приймають способи саморозвитку особистості та розвитку професійної компетентності, або відбувається пошук шляхів для їхньої модифікації. Зміст роботи засновано на тому, що з використанням результатів індивідуальної та групової роботи майбутні психологи визначили оптимальну для себе траєкторію розвитку професійної компетентності, сформулювали прогноз щодо напрямів свого професійного самовдосконалення та саморозвитку. Також на даному етапі відбувається рефлексія змін, що відбулися за час реалізації програми.

Підсумком даного етапу реалізації програми є розроблення індивідуальної траєкторії розвитку професійної компетентності і визначення напрямів самовдосконалення в межах своєї професійної діяльності (орієнтація на сильні свої сторони та врахування слабких сторін). Програма психологічного супроводу розвитку професійної компетентності майбутніх психологів заснована на принципі поетапного розвитку і поступового розуміння кожним майбутнім психологом самого себе і сформованої в нього професійної компетентності. У зв'язку із цим кожне проведене заняття в межах реалізації програми супроводу логічно впливає з попереднього, у змістовному плані є основним для чергових зустрічей.

Після реалізації даної програми в майбутніх психологів з'явилося бажання досягти успіху у професійній діяльності. Навіть більше, вони перебувають у стані очікування успіху, яке супроводжується позитивними емоціями і підкріплюється переконанням у наявності інтелектуальних і практичних навичок. Також для студентів стала значущою наявність свободи вибору в межах виконуваної діяльності, вони стали легше долати перешкоди на шляху до досягнення мети, вирішувати складні завдання, коли способи і результат діяльності невідомі. Ситуація новизни, різноманіття для них набула цінності, бо студенти розглядають їх як можливість набуття й інтеграції власного досвіду. Їхнє життя стало більш осмисленим завдяки формуванню чіткої мети в житті, усвідомленню шляхів її досягнення і формуванню плану її здійснення, спостерігається орієнтація на кар'єрну спрямованість у сфері психології та реалізація саме в цій сфері, прагнення до самоорганізації та залучення інших до вирішення складних професійних завдань, вироблення спільної стратегії

діяльності. Студенти стали сприймати своє життя як цікаве, насичене позитивними емоціями і наповнене сенсом, не сприймають його як суцільні труднощі та невдачі, а навпаки, як можливість набуття досвіду, інтеграції знань та перспективи подальших змін, для самовдосконалення та саморозвитку.

Також варто зазначити, що майбутні психологи стали без роздратування і ворожнечі прислухатися до чужої думки, ставитися лояльно до характеру і звичок інших людей, рідше відчувати негативні емоційні переживання, зменшилася схильність до постійного відчуття тривоги в ситуаціях невизначеності. На цій основі сформовано толерантність до невизначеності, прагнення до змін і готовність до змін основ власної діяльності для підвищення її ефективності та продуктивності.

Висновки. Отже, представлені програмні заходи розвитку професійної компетентності майбутніх психологів ефективні і спрямовані на підвищення мотивації до досягнення успіху, формування кар'єрних орієнтацій і уявлення про себе як про успішну особистість, розвиток толерантності до невизначеності, готовності до змін, саморегуляції та самоорганізації, що підтверджує її ефективність і забезпечує розвиток професійної компетентності майбутніх психологів.

Література:

1. Глуханюк Н. Психология профессионализации педагога. Екатеринбург : Рос. гос. проф.-пед. ун-т, 2000. 370 с.
2. Битянова М. Организация психологической работы в школе. Москва : Совершенство, 1998. 298 с.
3. Давидова О. Програма екофасилітативного супроводу діяльності педагогів в аспекті трансформації педагогічних стереотипів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 12–17.
4. Зеер Э. Психология профессионального развития. Москва : Академия, 2009. 240 с.
5. Казакова Е. Комплексное сопровождение развития учащихся в образовательном процессе (аналитические материалы). Санкт-Петербург, 1998. 100 с.
6. Лушин П. Личностные изменения как процесс: теория и практика. Одесса : Аспект, 2005. 334 с.
7. Лушин П. Экология образовательного пространства: профицитарный подход. *Післядипломна освіта в Україні*. 2012. № 1. С. 20.
8. Перегончук Н. Професійне вигорання як фактор розвитку особистості педагога : дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Київ, 2011. 156 с.
9. Овчарова Р. Практическая психология образования : учебное пособие для студентов психологических факультетов университетов. Москва : Академия, 2003. 448 с.
10. Филатова Л. Психолого-педагогические условия формирования компетентности в профессиональном общении студентов-психологов : автореф. дис. канд. психол. наук. Москва, 2012. 21 с.
11. Фещенко Е. Проектный подход к развитию профессиональной компетентности педагогов-психологов : дис. ... канд. психол. наук. Брянск, 2008. 229 с.
12. Шуть М. Школа игромастерства. Киев, 2006. 126 с.

Perehonchuk N. V. Programmatic events of development of professional competence of future psychologists in the conditions of modern dynamic society

The article reveals the problem of development of professional competence of future psychologists. The program measures of development of professional competence is offered: methodical approach, design and psychological support of the development of professional competence of future psychologists. Project activity is defined as a way of organizing the educational space and a means of development of professional qualities, implementation of professional plans of future psychologists, and the possibility of innovative character organization of future professional activity of the student.

The program of psychological support of the professional competence of future psychologists is aimed at: to promote awareness of students about the individual characteristics of their professional competence; to promote the development of professional competence in future psychologists.

The program of psychological support included three stages – each of which follow from the previous one and forms the basis for the next. Psychological support for the development of professional competence of future psychologists is considered as a movement along with a variable personality, timely identification of possible ways of development, assistance and support.

The basis of programmatic measures for the development of professional competence was the technique of the ecological facilitation approach. The main techniques of work were the techniques of work with psychological holograms, and group work is based on the principles of facilitation. Implementation of the program of psychological support for the development of the professional competence has helped the future psychologists to realize themselves as unique personalities; enhancement of the motivation to develop self-development skills and self-improvement of the student, comprehension and career orientation of the future professional activity of future specialists, aspiration for success, understanding of the role of tolerance to uncertainty and readiness to change future psychologists in a transformation society.

Key words: professional competence, future psychologists, program measures, development of professional competence, psychological support, eco-facilitation approach.